

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У КОНТЕКСТІ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

Шачковська Л. С.

lybasha1984@gmail.com

кандидат політичних наук, доцент

доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Цімоха Р. Р.

k_susp_disp@udpu.edu.ua

викладач кафедри філософії та суспільних дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Сьогодні міжнародне право вже не є виключно таким, що регулює міждержавні відносини, а державний суверенітет не характеризується непорушністю. Загальновідомо, що міжнародне право регулює відносини також за участю юридичних, фізичних осіб, безпосередньо наділяючи їх правами і обов'язками, які є міжнародно-правовими за своєю природою.

Інтеграційні процеси, що відбуваються сьогодні у світі, зумовлюють необхідність аналізу окремих правових явищ, серед яких особливу увагу привертає юридичний статус транснаціональних корпорацій (ТНК). Одними з перших, хто поставив питання про визнання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних корпорацій, були правові радники самих компаній.

Транснаціональна компанія (корпорація) – компанія (корпорація), що володіє виробничими підрозділами в декількох країнах. За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), транснаціональні корпорації (ТНК) – це «підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філіалів», при цьому ТНК можуть як набувати статусу корпорації, так і не мати цього статусу [15, 417].

Дослідженням окремих питань, пов'язаних з проблемами прав людини в контексті діяльності ТНК, займалися такі зарубіжні вчені, як С. Ратнер, Д. Вайсбротт, Л. Хенкін, К. Вайлерт, Дж. Раггі, Е. Клапхам, Д. Барбер, Н. Ягерс, С. Джозеф, Д. Кінлі, Р. Чамберс. У межах вітчизняної науки міжнародного права дослідження захисту прав людини в контексті діяльності ТНК у міжнародному праві залишаються майже без уваги, що зумовлює відповідну наукову прогалину й необхідність подальших досліджень в цій сфері. Водночас, питання правового статусу ТНК у міжнародному праві тією чи іншою мірою розкривають у власних працях А. Асосков, Н. Болгарова, М. Зайченко, Х. Кметик, І. Кохан, Л. Радченко, Г. Фединяк.

Зародження концепції прав людини нерозривно пов'язане з уявленням про їхній додержавний характер. Вже у перших документах із прав людини, таких як французька Декларація прав людини та громадянина, перелік прав викладено у такій послідовності: спершу сказано про права, які дійсні незалежно від держави, потім цими правами обґрунтовано саме існування держави і лише після цього закріплено конкретні права, у тому числі у взаємовідносинах із державою, та відповідні завдання держави [10, 34].

Рамкова політика ООН «Захист, Повага та Відновлення» у сфері Бізнесу та Прав Людини базується на трьох основних напрямках дій, а саме обов'язку держав захищати права людини, концепції корпоративної відповідальності та забезпечення доступу до ефективного відновлення. Конкретні дії, які можуть вчинятися державами для реалізації Рамкової політики, знаходять своє відображення у Керівних принципах ООН щодо бізнесу та прав людини.

Складністю в контексті забезпечення ефективної реалізації обов'язку держав щодо захисту прав людини є те, що, відповідно до Статей про відповідальність держав за міжнародно-правові діяння, дія особи чи групи осіб може вважатися дією держави з точки зору міжнародного права, якщо особа чи група осіб по факту діє за інструкціями, під керівництвом або контролем держави [4, 7]. Так, оскільки ТНК не визнано суб'єктами міжнародного публічного права, та їхні дії, зазвичай, неможливо

кваліфікувати як дії держави, можна зробити висновок, що наразі міжнародним публічним правом не передбачено прямого механізму захисту прав людини через відповідальність ТНК, отже, актуалізується питання шляхів, які можуть використовуватися державами для реалізації їхнього обов'язку щодо захисту прав людини в контексті діяльності ТНК.

Досвід універсального міжнародного регулювання діяльності корпорацій в аспекті прав людини сягає перших спроб у 70 – 80-х р. ХХ ст., зокрема, розробки в рамках ООН проекту Примірного кодексу поведінки для транснаціональних компаній (Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, 1983р.). В подальшому були прийняті: Декларація МОП про основоположні принципи і права в сфері праці (1998 р.), Тристороння декларація принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики (1977 р. з поправками 2000 і 2006 р.), Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств 25 травня 2011 р. «Захист, дотримання і засоби захисту: основні положення, що стосуються бізнесу і прав людини».

Слід відзначити також 10 принципів Глобального договору ООН (Global Compact) ініційованого у 1999 р. на Міжнародному економічному форумі в Давосі (Швейцарія) Генеральним секретарем ООН Кофі Ананом шляхом звернення до міжнародної економічної спільноти та Керівні принципи підприємницької діяльності в сфері прав людини: здійснення Рамкової концепції ООН «Захист, дотримання і засоби захисту» (2011).

Останні «вперше визначають загальний стандарт, спрямований на запобігання та викорінення загрози негативного впливу діяльності корпорацій на права людини» та закликають комерційні організації дотримуватися будь-яких прав людини, не дивлячись на те, що деякі з цих прав не закріплені законодавчому рівні в тих чи інших країнах [9, 209 – 210].

Єдиного нормативного акта, який регулював би діяльність ТНК, немає. Нечисленні міжнародно-правові документи є або регіональними, або ж їх норми не мають імперативного характеру. Однак прикладом подібних

тенденцій найвищого рівня може бути створений за ініціативою Генерального Секретаря ООН 1999 р. Глобальний договір між ООН, бізнесом та організаціями громадянського суспільства з питань екології, праці та прав людини. У ньому чітко простежується класична тристороння корпоративна модель: уряди, представлені авторитетною міжнародною організацією, інститути громадянського суспільства в особі НКО та асоціації праці та бізнес, під яким передбачаються ТНК. 2001 р. Європейський Союз видав документ «Зелені сторінки ЄС. Утворюючи Європейську систему корпоративної соціальної відповідальності». Цей документ містить концептуальний базис поняття корпоративної соціальної відповідальності, її методи тощо [8, 34].

Однією з найважливіших причин бурхливого зростання та активізації діяльності транснаціональних акторів стала поява і розвиток Інтернету. Зокрема, це дозволило протестним недержавним організаціям, що виступають проти неоліберальної глобалізації, створювати і консолідовувати свої мережі, поширювати свої вимоги, організовувати широкі виступи, такі як, наприклад, Світові соціальні форуми. Так, світовий соціальний форум неурядових організацій в Мумбаї в 2004 р. зібрав понад 100 тис. учасників. Неможливо переоцінити роль Інтернету та інших новітніх засобів комунікації в розповсюдженні діяльності нелегітимних транснаціональних акторів – злочинних об'єднань, терористичних структур тощо. В Інтернеті, за підрахунками експертів, існує більше 7 тис. терористичних сайтів, 500 з яких російською мовою [13].

Характеризуючи питання прав людини в контексті діяльності ТНК слід зазначити, що порушення прав людини залишаються без відповідної реакції саме внаслідок прогалин у національних та міжнародних правових режимах. Доцільною є думка К. Вайлерт, яка зазначала, що діяльність ТНК зорієнтована виключно на економічний інтерес та раціоналізацію виробництва, а завдяки можливостям вибору місця діяльності власних компаній, ТНК досягають економічних переваг, у порівнянні з іншими учасниками ринку [6]. Дійсно, ефективно Серія Юридичні науки 301 використовуючи можливості вибору

права, застосовного до дочірніх підприємств, досягаючи домовленостей з приймаючою державою й отримуючи відповідні переваги від держави, ТНК можуть нехтувати правами людини, соціально-правовими й екологічними стандартами. Інша сторона цієї проблематики полягає у тому, що на рівні універсального міжнародного права прямо не закріплений обов'язок ТНК, на відміну від держави, поважати права людини та нести відповідальність за їх порушення. Проте, у Зауваженні загального порядку № 81 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Комітету з прав людини було зазначено, що позитивні зобов'язання держав-членів будуть виконані в повному обсязі виключно у випадку захисту прав людей не тільки від дій представників держави, а й від діяльності приватних осіб та недержавних установ [12]. Таким чином, на державу покладається обов'язок захищати права людини в межах власної юрисдикції або території й від порушень зі сторони ТНК. У цьому контексті, слід зазначити, що держави отримали значну свободу в реалізації прав людини в аспектах діяльності ТНК і досить часто ігнорують власні міжнародно-правові зобов'язання. Як ми бачимо, це питання вимагає комплексного підходу й застосування як міжнародного публічного, так і міжнародного приватного права до регулювання зобов'язань ТНК щодо прав людини. Слід зазначити, що факти порушення прав людини зі сторони приватного сектору призвели до розробки так званих актів «м'якого права», що мають рекомендаційний характер. Слушною є думка В. Мицика, щодо концепції «м'якого права» у міжнародному праві. Вчений зазначає, що норми «м'якого права» можуть мати обов'язковий політичний характер й виконують важливу допоміжну роль при розробці юридично обов'язкових норм міжнародного права [7, 182].

Серед норм «м'якого права», що стосуються проблематики статті, можна виокремити наступні: Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств 1976 р., Трьохстороння 302 Держава і право Випуск 82 декларація принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики 1977 р., Норми, що стосуються зобов'язань

транснаціональних корпорацій та інших підприємств у сфері прав людини 2003 р. та Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини 2011 р. [11, 301].

У відповідності із розділом IV Рамкової політики, значна увага у сфері забезпечення прав людини у зв'язку з підприємницькою діяльністю має приділятися розробці судових та позасудових механізмів для відновлення прав, порушених у зв'язку із корпоративною діяльністю. Відповідно до розділу III Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини, базовим принципом в рамках забезпечення доступу до ефективного правового захисту в контексті відповідних порушень є те, що «...держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих та інших відповідних засобів мають застосовувати належні заходи для забезпечення того, щоб коли такі порушення трапляються на їхній території, чи/але в рамках їхньої юрисдикції, сторони отримували доступ до ефективних засобів правового захисту». Серед цих засобів Принципи виокремлюють вибачення, реституцію, реабілітацію, фінансову компенсацію та застосування санкцій (кримінальних чи адміністративних), а також завдання нової шкоди, зокрема, за допомогою судових заборон чи гарантій не повторення [5, 30 – 31].

Відповідно до позиції Центру міжнародного права та глобальної юстиції, мультинаціональні корпорації, доміцільовані у країнах-членах ЄС практично не несуть відповідальності за порушення прав людини, скоєні ними за межами Союзу, адже переважна більшість правових механізмів, які можуть бути застосовані для притягнення до відповідальності європейських компаній, недоступні в разі, якщо права особи порушено у зв'язку із діяльністю мультинаціональної корпорації, доміцільованої в державі-члені ЄС за кордоном.

Специфічним механізмом, який направлений на підтримку країн, які розвиваються в контексті сприяння їхнього наближення до міжнародних та європейських стандартів в галузі правового регулювання праці, захисту прав людини, довкілля та добросовісного управління, є система, яка складається з

Генералізованої схеми преференцій та Генералізованої схеми преференцій+. Суть схем полягає у пропонуванні країнам, які розвиваються, значно знижених тарифів в разі, якщо вони ратифікують відповідні міжнародні інструменти. Нормативними документами ЄС, наприклад, делегованим Регламентом Комісії №155/2013 від 18 грудня 2012 р., встановлюється порядок подання країнами заявок для отримання преференцій відповідно до вищевказаних режимів, та критерії, яким має відповідати країна для участі у Програмі. Такий підхід стимулює розвинені країни до реформування своєї законодавчої бази, та здатний впливати на створення базису для притягнення до відповідальності дочірних компаній мультинаціональних корпорацій, доміцильованих в ЄС, у країнах, де вони скоюють порушення прав людини [14, 385 – 386].

Керівні принципи ОЕСР для мультинаціональних корпорацій представляють собою міжнародний договір. На держави, які підписали його, покладається обов'язок створення національних контактних пунктів, чия головна роль полягає у сприянні посиленню ефективності імплементації Керівних принципів, проведенні розслідувань та участі у вирішенні питань, які впливають з можливого недотримання Принципів [2].

Важливість Принципів полягає в тому, що вони є єдиним міжнародно-правовим документом, який зобов'язує держави вирішувати проблеми, які впливають з діяльності корпорацій. Крім того, Принципи використовуються іншими міжнародними організаціями з метою вивчення та прийняття мір по відношенню до порушення прав людини у зв'язку із діяльністю корпорацій (наприклад, в рамках ініціативи Ради Безпеки ООН у Демократичній Республіці Конго, направленої на розслідування нелегальної експлуатації родовищ корисних копалин) [3, 20].

З метою посилення ефективності Принципів, ОЕСР запроваджено програму створення Керівних принципів для ТНК у проблемних галузях діяльності. Так, наразі, ОЕСР було розроблено Керівні принципи для ТНК в

галузі здійснення процедури перевірки необхідної добросовісності та Методику діяльності у зонах зі слабким управлінням [1].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в рамках дослідження нами було проаналізовано ряд джерел права ООН, ЄС та ОЕСР, направлених на регулювання питань, пов'язаних із впливом діяльності ТНК на права людини, та висвітлено механізми, які використовуються для захисту прав людини в контексті діяльності ТНК. Єдиним джерелом міжнародного права, яке встановлює конкретні зобов'язання для держав в рамках регулювання діяльності ТНК, є Керівні принципи ОЕСР для мультинаціональних корпорацій. При цьому, напрацювання у міжнародному «м'якому праві» щодо діяльності ТНК в контексті прав людини вже зараз може бути використано для розробки міжнародного договору з цього питання. Норми 2003 р., Принципи ООН 2011 р., Проект договору міжурядової групи відкритого складу щодо міжнародного юридично зобов'язуючого договору про ТНК та інші підприємства в аспекті прав людини свідчать про готовність до комплексного вирішення цієї проблеми. Проте, відмінності в інтересах держав реєстрації ТНК, які прагнуть підвищення доходів корпорацій, та приймаючих держав, які прагнуть залучити інвестиції, й надалі будуть ставити перешкоди для ухвалення, на рівні міжнародного права, юридично обов'язкового договору щодо регулювання діяльності ТНК в контексті прав людини.

Використана література

1. OECD. Due diligence guidance for responsible supply chains of minerals from conflict-affected and high-risk zones. URL: <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/GuidanceEdition2.pdf>
2. OECD. Guidelines for multinational enterprises. URL: <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>
3. Rathgeber, T. UN Norms of the responsibilities of transnational corporations. Geneva: Friedrich Ebert Stiftung, 2006. – 28 p.

4. The International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. – Geneva: ILC, 2005. – 15 p.
5. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner. Guiding principles on business and human rights. – New York and Geneva, 2011. – 42 p.
6. Weilert K. Transnationale Unternehmen im rechtsfreien Raum? Geltung und Reichweite völkerrechtlicher Standards. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. URL: http://www.zaoerv.de/69_2009/69_2009_4_a_883_918.pdf.
7. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 2002. – 245 с.
8. Гридасова Г. О. Транснаціональні корпорації в неокорпоративній парадигмі / Г. О. Гридасова // Проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 9. – С. 33 – 44.
9. Гулевська Г. Права людини та відповідальність бізнесу: міжнародно-правовий аспект // Правова реформа: концепція, мета, впровадження. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лист. 2017 р.) / За заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила. – Київ: Ніка-Центр, 2017. – С. 209 – 213.
10. Гьоффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? / О. Гьоффе // Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С. 34.
11. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 82 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. – 348 с.
12. Замечание общего порядка № 31, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. URL: <https://undocs.org/ru/CCPR/C/21/Rev.1/Add.13>.
13. Матвеева О. В. Особливості транснаціоналізації міжнародної системи в умовах глобалізації URL: <file:///C:/Users/Админ/Downloads/3348-12313-1-PB.pdf>

14. Рабінович М. Л. Міжнародні та регіональні стандарти захисту прав людини у контексті діяльності транснаціональних корпорацій / М. Л. Рабінович // Право і суспільство. – 2013. – № 6.2. – С. 383 – 387.
15. Савін Д. С. Проблема міжнародної правосуб'єктності транснаціональних корпорацій / Д. С. Савін // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського: матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 416 – 419.